KASBIY YO`NALGANLIGIGA OID ILMIY YONDASHUVLAR

Naxalboyev Mehriddin Ergash o‘g‘li

Jamoat xavfsizligi universiteti

70310301 Psixalogiya mutaxasisligi magistranti.

naxalboyevmehriddin@gmail.com

Annotatsiya Kasbiy yo‘nalganlik shaxsning o‘z qobiliyatlari, qiziqishlari, qadriyatlari va ijtimoiy ehtiyojlari asosida kasb tanlash va professional faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish jarayonini ifodalaydi. Ushbu jarayon psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida keng o‘rganilgan bo‘lib, turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Kasbiy yo‘nalganlikni tushuntirishda shaxsiy-differensial yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, motivatsion yondashuv hamda ijtimoiy-kognitiv nazariyalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvlar kasb tanlashning ichki (qiziqish, motiv, qobiliyat) va tashqi (ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoit, ta’lim tizimi) omillarini yoritib beradi. Kasbiy yo‘nalganlikni shakllantirish shaxsning kasbiy o‘zini anglashini rivojlantiradi, mehnat bozoriga moslashuvini osonlashtiradi hamda kasbiy barqarorlikni ta’minlaydi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda kasbiy yo‘nalganlik uzluksiz jarayon sifatida talqin qilinadi va u inson hayotining turli bosqichlarida o‘zgarib borishi ta’kidlanadi. Shu bois kasbiy yo‘nalganlikni to‘g‘ri shakllantirish ta’lim tizimida muhim pedagogik-psixologik vazifa hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Kasbiy yo‘nalganlik, kasb tanlash, motivatsiya, shaxsiy qobiliyat, kasbiy o‘zini anglash, ijtimoiy omillar, professional rivojlanish, psixologik yondashuv, mehnat bozori, kasbiy moslashuv.

Kasbiy faoliyatni psixologik - pedagogik tadqiqot predmeti sifatida tadqiq etishda turli xil yondashuvlar, ilmiy xulosalar va maxsus metodologiya mavjud bo‘lib, ular kasb tanlash, kasbiy ta'lim, kasbiy ma'rifat, kasbiy maslahat, kasbga yo‘naltirish,

kasbiy rivojlanish haqida qarashlarni oʻzida mujassamlashtirgan (E.F.Zeer, E.A.Klimov, I.M.Kondakov, V.V.Suvorova, T.V.Kudryavtsev, A.K.Markova). Bu doiradagi ilmiy tadqiqotlarning koʻpchiligida kasbiy rivojlanish uzoq muddatli va bir necha bosqichli jarayon ekanligi qayd qilinadi. Shuningdek, mazkur tadqiqotlarda har bir bosqich mehnat faoliyatini samarali boshqarishga xizmat qiluvchi psixik yangilanishga ega, degan mulohaza mujassamlashgan.

Kasbiy kamolotni belgilovchi asosiy psixologik omillar sifatida shaxsning individual-psixologik xususiyatlariga alohida urgʻu beriladi. Tadqiqotchi L.A.Yasyukova[1]: "kasbiy qobiliyatlarning toʻlaqonli safarbar qilinishi shaxsning boshqa xususiyatlari bilan integrallashganda oʻz natijasini beradi", deb hisoblaydi.

Shaxs sifatlarining ijobiy oʻzaro aloqadorlik munosabatlarini kasbiy faoliyat uchun zarur malakalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi, kasbiy Kamolot qobiliyatlarining natijasi sifatida idrok qilinadi. Kasbiy Kamolot jarayonida kasbiy qobiliyatlarning shakllanishini shaxsning individual xususiyatlari kompleksi.

Kasbiy faoliyatga oʻtish bir qator bosqichli jarayon boʻlib, ta'limdan mustaqil kasbiy faoliyatga oʻtish har bir insonning e'tiborga molik jihati hisoblanadi.

Maktab bitiruvchilarining kelajak hayot rejalarini oʻrganish yuzasidan olib borilgan izlanishlarda (aynan qaerda oʻqish va ishlash hohishini oʻrganish yuzasidan) oʻziga xos natijalar olindi. Ularda kasb tanlashda qiziqishlar asosiy oʻrin tutishi qayd etilgan (biz ham talabalarning kasbiy shakllanishi va kasbga mutanosibligini tadqiq etish jarayonida kasbiy qiziqishlar masalasiga toʻxtalib oʻtamiz). Bu holat oliy oʻquv yurti bitiruvchilarida amaliy xususiyat kasb etadi.

Shunday qilib, kasbiy reja, istiqbol va kasbiy qadriyatlar mutaxassis sifatida ishlashning muhim sharti ekanligi aniqlangan. Bu nuqtai nazarga qoʻshimcha aniqlik kiritishni va uning milliy psixologik tomonlarini oʻz tadqiqotimizda koʻrib chiqamiz. Tadqiqotlarda aniqlanishicha, yaxshi mutaxassis uchun quyidagi sifatlar

boʻlishi, yani oʻzini kamol toptirishga intilish (muammoni qoʻya olish, ishga qiziqish bilan yondoshish, ichki tayyorgarlik), amaliy tajribaga ega boʻlish, individual-psixologik xususiyatlarining mazkur kasb talablariga mosligi muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy talablarning oʻsishi kasbning va mutaxassislarning jamiyat hayotidagi oʻrnini belgilaydi. Shu sababli ham bugungi kunda "ahamiyatga ega" va "oʻz ahamiyatini yoʻqotgan kasb" atamasini ishlatishga toʻgʻri kelmoqda. Yoshlarning kasb tanlashida ham xuddi shu tarzdagi nuqtai nazar va dunyoqarash etakchilik qilib qolmoqda. Bizning tadqiqotimiz ham ushbu talablarni inobatga olgan holda kasb tanlashdagi nomutanosibliklarning sabablarini aniqlash va uning oldini olish uchun tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi, deb oʻylaymiz.

Oʻtgan asrning 80 - yilarida Rossiya mintaqasida "xususiy qoʻriqchilar" deb atalgan kasb egalarining paydo boʻlishi natijasida yangi kasb dunyoga keldi va mazkur kasb yuzasidan ma'lum talablar ishlab chiqildi. V.A.Tolochyok, V.E.Zajeviskiy, O.V.Ojisenkoning izlanishlarida jamiyat rivojining oʻtish davrida ommaviy ishsizlikning ortishi, ijtimoiy-demografik va psixologik jihatdan nomzodlarning xilma-xil boʻlishi, yuqori darajadagi ishchi kuchiga talabning mavjudligi (tajriba va kasbiy tayyorgarlik hujjatiga egalik) mutaxassis kasbiy faoliyatiga yuqori talablar qoʻyishi ta'kidlanadi.

F.S.Ismagilova mutaxassis sifatida shaklanishda kasbiy tajribaning ahamiyatini e'tirof etgan holda, bir qator ijobiy mulohazalarni ilgari suradi. Uning fikricha, "mutaxassisning kasbiy tajribasi hozirgi kundagi yangi texnologik oʻzgarishlarga xohish sezib, eskilari bilan oʻrnini almashtirishi bilan xarakterlanadi. Bu muttasil yuz beradigan va amaliyotni taqozo etuvchi muammolardandir. Kasbiy tajriba mutaxassisni ma'lum bir kasb uchun saralashda foydalaniladigan mezon hisoblanadi. Biroq, muhimi shaxsning oʻzi. Chunki oʻz ish oʻrnini yoʻqotishi yoki uning kafolatlovchisi ham shaxsning oʻzidir".

Bugungi kun texnologiyasidagi jadal oʻzgarishlar kasbiy mehnat mazmunini tubdan oʻzgartirib yuboradi va kasbiy ongining oʻtmishi, buguni hamda kelajagi oʻrtasidagi munosabatlar ildiziga yangicha nazar solishga da'vat etadi.

E'tibor beradigan boʻlsak, bugungi sharoitda kasbiy bilim mutaxassisning kasbiy faoliyati yakunlanguniga qadar tez eskirib bormoqda. Shu bois ham talabalarning oʻzlariga munosib kasb tanlashlarida bunday holatlarning ta'siri bor. Bu esa talabalarning kasbni toʻgʻri tanlaganliklari, ularning motiv, qiziqish, shaxs yoʻnalganligi, kasbiy tayyorgarligi va kasbiy ustanovkalaridagi oʻzgarishlarni texnologik oʻzgarishlarga hamohang ravishda oʻrganib borishga zaruratni yuzaga keltiradi.

Kasbni egallayotgan boʻlgʻusi mutaxassis kasbiy faoliyat uchun qanday zaruriy jihatlar kerak ekanligini toʻliq tasavvur qilmasligi tabiiy. Bu esa boʻlgʻusi mutaxassislarda kasbiy tasavvurlar shakllanishi xususiyatlarini oʻrganish zaruriyatini vujudga keltiradi.

K.K.Platonov tajribani bilim, koʻnikma, malakalar va odatlarning yigʻindisi sifatida ta'riflaydi. Boshqa tadqiqotchilar tajribani vaqtli xususiyatli va fazoviy tuzilmadan iborat operasional tizim sifatida tushuntiradilar (B.G.Anan'ev, V.Yu.Artemeva, A.A.Smirnov, G.L.Ilin, E.A.Klimov, V.A.Tolochyok va boshqalar). Ulardan farqli oʻlaroq,

A.A.Kronik tajriba voqealar yoki insonning "texnik" hayotiy toʻplanmasidan iborat, deb ta'riflaydi. Shuni unutmaslik lozimki, yuqoridagi yondashuvlarda tajribali, oʻz kasbining egasi boʻlgan mutaxassis kerakli bilim va koʻnikmani egallamagan xodimdan ajralib turishi ta'kidlanadi.

Shaxsning tajribaga ega boʻlishi kasbiy faoliyatida ma'lum tizim hosil qiladi, uning sub'ektiv xususiyatlari tabiatining taqdimoti va vakolatini belgilaydi.

Xorijiy manbalarda ham insonning kasbdagi faoliyati va xulq-atvori mezoni o‘ziga xos holda belgilanib, "kasb to‘qimasi" yoki "mental xarita" deb atalgan. “Mental xarita” - kasbiy faoliyat maydonining mutaxassis joylashishi mumkin bo‘lgan ichki olami hisoblanadi. Kasbiy faoliyat maydoni tarkibidan kasbiy sohadagi anchagina barqaror ta'lim, kasbning tavsiyanomasi, uning qo‘llanish sohasi, aniq ishchi o‘rniga nisbatan yashovchanligi o‘rin olgan.

K.Farrenning qarashlariga tayanib aytish mumkinki, talabalar mutaxassis sifatida shakllanishi davridayoq yashovchanlik ko‘rsatkichlaridan boxabar bo‘lishlari muhimdir. Uning fikricha, yashovchanlik ikki xil ko‘rinishga ega bo‘ladi: shaxsning yashovchanligi va kasbning yashovchanligi. Olim shaxs yashovchanlik sifatlariga quyidagi ko‘rsatkichlarni kiritadi:

1. Shaxs xususiyatlariga munosib kasb tanlash.

2. Bajarayotgan ishga qo‘yilgan talablarga yuqori darajada tayyorlik.

3. Hayoti davomida talim olish va o‘rganishga tayyorlik.

4. Madaniyatliligi, o‘zga kishilar qadr-qimmatini, farqlarini qabul qila bilish.

5. Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanishni bilish.

6. Bir necha sohalarda kasbiy mahoratni namoyish qila olishi.

7. Yangi loyihalar taqdim qilish tashabbusiga ega bo‘lish.

8. Ishda hamkasblar bilan hamkorlikda ishlash ko‘nikmasiga egaligi.

K.Farren kasbning yashovchanlik ko‘rsatkichlariga quyidagilarni kiritadi:

1. Kasbning tashkilot maqsadlari bilan chambarchas bog‘liqligi.

2. Boshqa muassasa va ishlab chiqarish sohalari bilan uyg‘unlashish imkoniyati.

3. Boshqa kasblarda o‘z kompetentliligi va qobiliyatlaridan foydalanish imkoniyati.

4. Shaxsiy va moliyaviy taminlanganlik.

5. Kasb bo‘yicha shaxslar uyushmasining mavjudligi.

6. Mahoratga etaklovchi bilimga egalik.

7. Yoshidan qati nazar kasbiy muvaffaqiyatlarda mustaqil bo‘lish.

Shuningdek, yuqoridagi ikkita yashovchanlik ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda quyidagi ko‘rsatkichlarni ham keltirib o‘tish joiz: tanlangan ishlab chiqarish sohasining "yashovchanligi", "tashkilotning yashovchanligi", "ishchi o‘rnining yashovchanligi". Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish nazariyalari borasidagi tahlillarimiz xorijiy psixologiyada metodologik asos sifatida xizmat qiluvchi kontsepsiyalarni e'tirof etishimizga olib keldi.

Xulosa: Kasbiy yo‘nalganlikka oid ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, kasb tanlash jarayoni faqatgina shaxsning xohishiga emas, balki uning qobiliyatlari, motivlari, qiziqishlari hamda ijtimoiy muhit ta’siriga ham bog‘liq murakkab psixologik jarayon hisoblanadi. Turli ilmiy nazariyalar kasbiy yo‘nalganlikni turlicha talqin etsa-da, ularning barchasi shaxsning kasbiy rivojlanishi va o‘zini anglash jarayonini markazga qo‘yadi. Kasbiy yo‘nalganlikning to‘g‘ri shakllanishi insonning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati, mehnatga moslashuvi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ta’lim tizimida kasbiy yo‘naltirish ishlarini kuchaytirish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularga to‘g‘ri kasb tanlashda ilmiy asoslangan yordam ko‘rsatish zarur. Umuman olganda, kasbiy yo‘nalganlikni rivojlantirish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham muhim omil bo‘lib, u malakali kadrlar tayyorlash va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

[1] Yasyukova L. A. 3-6 sinflarida ta'lim muammolarini prognoz qilish va oldini olish. Sankt-Peterburg.: Imaton. 2001. 192 p.14.